
LISZT HALÁLA (VI/3. RÉSZ)

Lina Schmalhausen naplója alapján

Közreadja Alan Walker *

1886. július 26., hétfő **

Reggel 8 órákor mentem el a Mesterhez, aki a szalonban, a zöld széken ülve aludt. Felébresztettem, és megmondtam neki, hogy Göllerich beteg, az ágyat nyomja, és arra kért, hogy mentsem ki. A Mester azt mondta: „Szegény fickó, üzenem neki, hogy ne keljen túl korán, és vigyázzon magára.” A Mester megkért, hogy olvassak fel neki, azokból a francia újságokból olvastam, melyeket Munkácsyék küldtek neki, a Mesterrel és Stavenhagennel, a legjobb tanítványával foglalkoztak (legalábbis az újságok ezt írták). Aztán Wagner vacsaiból kellett felolvasnom neki, meg Lessmann *Musik-Zeitungjából* Mottl életrajzát.¹ A Mester közben sokszor elbóbiskolt, de én mindig tovább olvastam, mert úgy tűnt, nem kedveli, ha valaki alváson éri. Úgy tettem, mintha észre sem vennék semmit, és mind újabb bolondságokat olvastam fel. Amikor aztán a Mester felébredt, kettesben végignéztük a *Bayreuther-Festblätter* illusztrációit, és amit nem látott tisztán, azt el kellett magyaráznom neki. Most megjött a brüsszeli Madame Tardieu, el akart búcsúzni, megkérdezte a Mestert: „Hogy szolgál az egészsége?” A Mesterem, aki ki nem állhatta ezt a kérdést, kidugta a nyelvecskáját (olyan piros volt, mint egy cseresznye), és úgy mondta: „Látja, a gyomrom nincs a legjobb állapotban.”

* Folyóiratunk ezúton mond köszönetet a Goethe- és Schiller-archívumnak, amiért a szöveg és a kép közlésének jogát nagylelkűen rendelkezésre bocsátotta, valamint *Prof. Alan Walkernek*, hogy a napló közlésre kerülő részleteit a Parlando magyar olvasói számára a megengedett terjedelem erejéig kiválogatta, közlését engedélyezte. A magyar kiadást szerkesztette *Ábrahám Mariann*. (A Szerk.)

** A napló fordítása során tekintetbe vettem WDFL szempontjait. A technikai apparátussal kapcsolatban fontosnak tartom megjegyezni, hogy a munkálatok során a Weimarban őrzött kéziratos napló német nyelvű átiratára támaszkodtam, melyet a Goethe- és Schiller-archívum szíves engedélyével használtam fel. A fordítás tehát a német eredetit követi, s ezt vettem össze az angol kiadással, valamint egészítettem ki Alan Walkernek a naplóhoz fűzött jegyzeteivel és – ahol szükségét láttam – a megjegyzéseivel. A szövegben található szögletes zárójeles betoldások, valamint a másként nem jelzett lábjegyzetek Alan Walkeréi. (A Fordító.)

¹ Felix Mottl (1856–1911) a karlsruhei Filharmóniai Társaság vezető karmestere volt, s az együttes rangját és színvonalát néhány év leforgása alatt országos szintre emelte. A bayreuthi fesztivállal 1876 óta állt kapcsolatban, s ez idő tájt már a *Trisztán* és a *Parsifal* előadásainak társigazgatója volt. Linának aligha telt öröme a Mottl-életrajz felolvasásában. Két évvel azelőtt, 1885 májusában Mottl dirigálta azt a katasztrofálisan félresikerült karlsruhei koncertet, melyen Lina Liszt A-dúr zongoraversenyét játszotta, meglehetősen kudarccal.

Aztán még azt is mondta Tardieu-nek: „Schmalhausen kisasszony is volt Aachenben, de ezt csak nemrég tudtam meg, amikor ott jártam,² sosem mondta el ezt nekem, kedves Lina, úgy hiszem, rokonai élnek ott?” Mme Tardieu most elmondta, hogy 8 nap múlva visszajön, méghozzá a férje kíséretében, és akkor majd kettesben is felkeresik a Mestert stb. stb. A végeérhetetlen fecsegés után ajánlotta magát, hogy helyet csináljon Liszt rokonainak. Ők is azért jöttek, hogy búcsút vegyenek a Mestertől, aki megkérte Hedwiget, hogy olvassa fel neki a hercegnő legutóbbi levelét, de előbb égen-földön keresnem kellett, mivel Mihály elkeverte valahová. Később kimentem, hogy a rokonai egyedül maradhassanak a Mesterrel, ő azonban nyomban utánam jött, és arra kért, hogy maradjak a szalonban, a rokonai hamarosan elmentek, és a tanácsosné így búcsúzott: „A közeli bécsi viszontlátásra. Remélhetőleg hamarosan újra beköltözhet a kis kuzinszobájába.”³ Amikor elmentek, tovább kellett mesélnem a Mesternek Pestről, elmondtam neki, hogy a távozása utáni napon még 20 pár ezüstkésnek és -villának lába kelt,⁴ Fábry asszony Mihályt gyanúsította, hiszen amaz éppen a stafíringját gyűjtögeti. A Mester megkérdezte: „Ki volna a fickó jegyese?” Megmondtam neki, hogy a weimari kocsis, Mende leánya. A Mester azt mondta, „ilyen dolgoknak egyáltalán nem szabadna megtörténnie, ha Fábry asszonyt bízom meg a felügyelettel,⁵ de mégis mit gondol, kit kellene felfogadnom, hogy a gondokat orvosoljam? a gazdálkodó unokahúgom egyáltalán nem alkalmas erre.” Most megérkezett Menter asszony (elbűvölően édes lila ruha volt rajta), én pedig ki akartam menni, hogy pár pillanatra magára hagyjam a Mesterrel, s bár ő egyáltalán nem akarta ezt, én mégis kimentem. Menter hamarosan utánam jött, odakint Jett úr beszélgetett Mihállyal, én pedig szóltam a Mesternek, hogy Jett odakint van, Mester pedig megkért, hogy hívjam be. Menter bűbájosan viselte magát (mindig megmaradt hálás növendéknek, ami nagyon jótékonyan érintett engem, ugyanis a Mester mostani tanítványai *szégyentelenül lekicsinylően* beszélnek vele, a háta mögött meg Stavenhagen, Thomán stb. csak azt mondogatja, hogy az öreg így részeg, az öreg úgy bolond stb. stb., és ilyen embereket

2 Liszt 1885. júniusi útjára utalt, amikor is a saját műveiből összeállított koncertet hallgatta meg, melyen Julius Kniese vezényelt. Ez alkalommal találkozott legutóbb a Tardieu családdal. Lina is nyilván járt ott, de erről nem szólt Lisztnek, ami megerősíti, hogy amikor nem Budapesten voltak, mennyire kínosan ügyelt az inkognitójára.

3 „Kuzinszobának” (*Kousinzimmer*) a család azt a szobácskát nevezte, amelyet Liszt hagyományosan használt, valahányszor Bécsben a rokonainál időzött.

4 Liszt március 11-én hagyta el Budapestet, s az eltelt időben jóformán állandóan úton volt: hosszasan időzött Párizsban, Londonban és Luxemburgban, s csak azután érkezett Bayreuthba. Linának ezt megelőzően nem állt módjában tájékoztatni őt az eltűnt évőeszközökről – nyilván jobbnak látta személyesen közölni a dolgot. A korábbi, weimari lopások fényében, amelyeknél nem egyszer ő is gyanúba keveredett, nem meglepő, hogy az érzékeny hírt csak öt nap elteltével osztotta meg Liszttel. Csak most érkezett el az alkalmas pillanat.

5 Lisztnek a budapesti Királyi Zeneakadémián mindig külön lakosztályt tartottak fenn, s ez volt minden elnöki „fizetése”. Fábry Amália asszony már több éve biztosította e lakást a kíváncsiskodók kandi pillantásaival szemben, s Liszt külföldi tartózkodásai alatt neki volt gondja a zeneszerző ingóságaira is. 1886. május 27-én kelt levelében Liszt ezt az utasítást adta Fábry asszonynak: „Megkívánom, hogy budapesti szobáimat távollétemben zárva tartsa” (LLB, 2. köt., 391. l.).

mutat be Liszt az ő fenséges szívjóságával a világnak, és ilyenek útját egyengeti). A Mester és Sophie egyáltalán nem beszélnek elismerően Friedheimről és Dingeldeyről. A Mester azt mondta Friedheimről, hogy „kár a tehetségéért, egészen hitvány gazfickó”. Mire Sophie: „Na igen, a legelvetemültebb teremtmény, akit csak ismerek, Dingeldey ennyire azért nem rossz.” A Mester azt mondta: „A maga módján az is csak egy gazember, végtére is tavaly nyáron nem dőzsölt vagy hat hétig önnél Itterben anélkül, hogy ön meghívta volna?” Sophie úgy vélte: „Igaz, ami igaz, nagyon meghökkentem, hogy kénytelen voltam Itterben a vendégeim közé számítani.” És így folyt még jó darabig Friedheim és Dingeldey hajdani barátainak párbeszéde.⁶ A Mester azt mondta: „Legutóbbi, luxemburgi utam nagy károkat okozott, mire odaértem, már 8 napja erősen meg voltam fázva, és Stavenhagen és Mihály miatt egész éjjel nyitott vonatablaknál voltam kénytelen ülni, azt mondták, nem lehet becsukni, és ezért teljesen megfáztam.” Sophie azt felelte: „Én aztán soha többet nem hívom meg őket Itterbe, azok után a szemrehányások után, amelyeket a [Meyendorff] báróné tett nekem, amiért múlt októberben pár órát nálam töltöttek Itterben, ezek után soha többet nem engedném meg, hogy felkeressenek.”

Menter és Jett elbúcsúztak, és így megint egyedül maradtam a Mesterrel. Menter még azt is mondta nekem, hogy a kedvéért jól gondoskodjam a Mesterről. Azt mondtam a Mesternek, hogy Jett nem látszik kereszténynek. A Mester azt mondta: „Mit sem számít, nagyon kedvelem őt.” Megjegyeztem, hogy Menter már megint milyen szépen nézett ki. A Mester erre azt mondta: „Ez nem természetes, már elmúltak azok az évek, hogy ilyen üdének tetsszen, ez már a kitűnő párizsi smink” – nagy ámulatomra egy dicsérő szót sem ejtett Menterről.⁷

Göllerich ma reggel arra kért, hogy a Mestert beszéljem rá, őt vigye magával Kissingenbe;⁸ a Mester ugyan Stradalt jelölte ki Kissingenre, de legyen rajta, hogy a Mester őt vigye magával, ugyan nincsen pénze, de a Mester Weimarban olyan nagylelkűen támogatta, hogy bizonyára Kissingenben is számíthatna erre. Eszembe jutott Göllerich kérése, és a Mester közelgő fürdővárosi útjára tereltem a szót. Azt mondtam: „Kedves Mester, Stradalt viszi magával Kissingenbe?” Azt felelte: „Igen, sajnos nem akad jobb,

6 Arthur Friedheim utóbb úgy vonult be a köztudatba, mint Liszt egyik leglojálisabb amerikai tanítványa, műveinek úttörő jelentőségű interpretátora. Az őt illető igencsak sérelmes megjegyzések ismét rávilágítanak, hogy azon fiatalok között, akik ez idő tájt körülvették Lisztet, olyanok is akadtak, akiknek lármás életvitele már Weimarban és másutt is rosszállást váltott ki. Ennek ellenére a súlyos szavak, melyeket Schmalhausen Lisztnek tulajdonít, nem illenek a zeneszerző alkatához. Elgondolkodtató, hogy nem lehetett-e szó olyan körülményről, amely az elbeszélésből kimaradt. Schmalhausennek a Friedheim, s különösen a Stavenhagen elleni heves utálata nyilván átítatta a velük és életvitelükkel kapcsolatos minden megjegyzését.

7 Vajon azzal magyarázzuk ezt, hogy Menter épp válni készült? A katolikus Liszt rosszállotta a válást mint a házassági kötelék megszüntetésének módját, ami napnál világosabb, ha arra gondolunk, miként vélekedett arról, ahogyan Cosima faképnél hagyta Hans von Bülow-t. Cosima válása, majd a Wagnerrel protestáns rítus szerint megkötött házassága volt a fő oka annak, hogy 1867 és 1872 között megkeseredett az apjához fűződő kapcsolata. Liszt elítélte Cosimát, és egy vérfagyasztó levélben még atyai áldását is megvonta tőle (WLF, 3. köt., 142–144. l.).

8 A szemmütétet megelőző Bad Kissingen-i vízkúráról van szó.

Ramann⁹ nagyon kedvemre való volna, és ez különösen előnyös is lenne, de sajnos megint nem lesz rá mód a [Meyendorff] báróné miatt, másrészt [Ramann] maga is beteg, és ápolásra szorul. Először úgy volt, hogy Peterli (Meyendorff fia) kíséri el Kissingenbe, de a pétervári kiállítását ezt nem teszi lehetővé.” Megkérdeztem, nem akarná-e Göllerichet magával vinni. Azt mondta: „A szegény fickónak nincsen egy krajcárja sem, én pedig nem vagyok elég gazdag, hogy mindennel ellássam, Stradal szívesen jön, és elég jómódú ahhoz, hogy maga rendezze a kiadásait. Stradal valamelyik nap el is fog menni oda, hogy elintézzék a szállást, Meyendorff asszony pedig értem jön, elvisz, segít beköltözni, és talán 8 nap múlva utazik el Kissingenből.” Erre azt mondtam, azután én is eljöhethetnék, mire a Mester: „Igen, ha elutazott, de lehet, hogy a fejébe veszi, hogy egész idő alatt mellettem maradjon, no, erről még idejében írni fogok neked.” Aztán folytatta: „Októberig mindent elrendeztem, utána nem tudom, hova megyek. Innen 3 hétre Kissingenbe, augusztustól szeptember közepéig a műtét végett Halléba, aztán októberben Lipcsébe, de július végén még biztosan elmegyek a mainzi hangversenyekre, mert megígértem.”

A Mester most arra kért: „Maradjon, kedves Lina, és ossza meg velem a mai ispotályos ebédet.” Mihály hozta az ételt (az orvos délre húslevest rendelt, de a Wahnfriedből azt üzenték, hogy húslevest csak heti kétszer főznek). A Mester nem kapott levest – csak egy ½ (szétfőtt) sült csirkét és almakompótot. – A Mester még ezt a nyomorult kis fél csirkét is el akarta felezeni, de az én gyomrom már úgy összeszorult, midőn a Mester növekvő gyöngeségét szemléltem, hogy nem is tudtam enni. – A Mester azonban azt hitte, hogy már megint az étellel van bajom, és azt mondta: „Amíg az ember nem beteg, hanem egészséges, mint ön, addig enni kell, már megint butaságot csinál, és rosszul viseli magát.” Ezért a rizsből ennem kellett, még hozzá egy tányérból és egy villával. A Mester megkérdezte, hogy elmegyek-e ma a színházba, és amikor nemleges választ adtam, azt mondta: „Én nem tudok elmenni, túl rosszul érzem magam, délután kémkedj körbe (miután »odaátrol« már felmentek a színházba), és gyere rögtön ide, mert különben egészen magányos vagyok egyedül.” A Mester sokszor érintette meg a jobb hátsó fogait, de amikor megkérdeztem, hogy fáj-e neki, azt mondta: „Csak kicsit, fiatalkoromban sokat kínlódtam a fogaim miatt.”

9 Lina Ramann (1833–1912) volt Liszt hivatalos életrajzírója, valamint (Ida Volckmann mellett) egy sikeres nürnbergi zeneiskola társigazgatója. Liszt-biográfiájának első kötete 1881-ben jelent meg. A második, előkészületben lévő kötet csak 1887-ben, Liszt halála után egy évvel látott napvilágot. Schmalhausen egyébként épp Ramann számára jegyezte le a jelen naplót, s most már értjük is, miért. Ramannt a betegsége nemcsak abban akadályozta meg, hogy ellátogasson a bayreuthi fesztiválra, hanem utóbb abban is, hogy részt vegyen Liszt temetésén, s így nem állt rendelkezésére közvetlen információ a zeneszerző utolsó napjairól. Sokat elárul az, hogy Liszt szíve szerint Ramannt vitte volna magával Bad Kissingenbe – s nem kevésbé tanulságos az a megjegyzése, hogy Meyendorff báróné nem járulna hozzá ehhez. Tény: semmi oka nem volt azt gondolni, hogy élete fonala Bayreuthban fog megszakadni. A Bad Kissingen-i vízkúra azonban, továbbá a hallei szemműtét aggasztó kilátása nagy súllyal nehezedett az elméjére, mert jól tudta, hogy akár el is veszítheti a szeme világát – sőt még többet is. Ramann-nal immár több éve megosztotta életének nem egy bensőséges titkát. Még 1886 nyarán is kérdőíveket töltött ki és interjúkat adott neki, s kétségtelen, hogy ez Bad Kissingenben és Halléban is folytatódott volna, ha a nő egészsége nem gátolja meg abban, hogy elkísérje Lisztet.

A Mester hirtelen meredten a szoba legkülső sarka felé nézett, felugrott a székből, és felkiáltott: „Ez az ocsmány piszok, ezért nem bírom elviselni az állatokat a szobában, mind koszosak!” – Szép kis ijedség vett erőt rajtam, Belli jókora büntényt követett el, átmentem vele a szomszéd szobába, és kiadós verésben részesítettem. A Mester a nagy zöld széken ült, és bágyatagon forgatta a fejcskáját, és olyan együtt érzően nézte a kutyát, mintha maga is átérezte volna az összes ütést, egytől egyig; erre abbahagytam, és hazavittam a neveletlen állatot.

½ 4-kor a Siegfriedstrasséra mentem, és egy kapualjból figyeltem a Wahnfriedet és lakóit. Amikor meggyőződtem róla, hogy a ház üres, elmentem a szeretett Mesterhez. A szalonban ült, a pamlagon, egészen kétrét hajolva, odaültem mellé, megcsókolt, és azt mondta: „Olyan sokat gondolok rád, aztán meg annyira aggódok miattad”, mire én: „Drága Mester, amíg az egészségem engedi, rendesen kell dolgoznom, hiszen még fiatal vagyok”; ő erre azt mondta: „Ah, az nem elég, mindig újra meg újra rád kell gondolnom, és aztán erőt vesz rajtam az aggodás.” – Megkérdezte: „Milyen új darabokat tanult mostanság Pesten?” Azt mondtam, a Funéailles-t, és főként az ő iskolájából tanultam. Jobb kezcskájával az asztalon játszott, és azt mondta (jelekben beszélve): „Ugye ezt a gyakorlatot? Ez lazítja az ujjakat.”

Borzalmasan köhögött, és közben úgy a fejébe szállt a vér, hogy a homloka telelett véraláfutásos foltokkal. Megfogtam a homlokát, és azt mondtam: „Mester, itt vörös foltjai vannak.” Gyermeeki, bensőséges pillantással mondta: „Biztosan valami kiütés!” – A Mester végtelenül szomorú volt, azt mondta: „Itt semmi örömet nem adhatok neked, most még egy zongora sincs, hogy elszórakoztasd magad.” Megkértem, hogy kártyázzon velem, nagy fáradsággal felkelt a pamlagról, és leült a nagy támlás székre, aztán azt mondta: „Hívja Mihályt, ő majd ideadja a kisasztalt.” Mihály szerint a nagy asztalnál is nyugodtan kártyázhattunk, a Mester erre így szólt hozzám: „Nem akarom felbosszantani magam, hozza ide a kisasztalt ön, a fickó keményfejű.” Pikét, ékartét, játszottunk, a szabályokat már eléggé elfelejtettem, és a Mester magyarázta el őket nekem, aztán nyert is, de nem örült úgy, ahogyan szokott, határtalanul szomorú volt, és a tréfáim sem vidították fel. Elmeséltem neki, hogy Bellit bebörtönöztem a házba, és alaposan elagyabugyáltam, mire ő: „De hát az állatkáját már itt megbüntette.” Nemsokára játszma közben, kártyával a kezében elaludt, mire én odaültem a nagy asztalhoz, és 2 órán át leveleket írtam. 2 óra múlva ébredt fel, és megint tovább kártyáztunk. Hamarosan újból elaludt, én meg csak néztem, úgy ½ órán át, míg fel nem ébredt, de alig játszottunk 5 perce, amikor megint elaludt. Most halkan elvettem előle a kisasztalt, átültem a nagy asztalhoz, és olvasni kezdtem. Fél óra múlva felébredt, és azt mondta: „Miért vette el innen a kisasztalt, csak pihentem néhány percet, játsszunk tovább!” Megint visszatettem közhöz a kisasztalt, de láttam, hogy a kártyajáték nagyon-nagyon nehezebbre esik már. Kértem, hogy hagyjuk abba, és feküdjön le, mire ő: „Igen, lehet, hogy azt teszem, de azért itt maradsz velem?” A gazdálkodó unokahúgáról meséltem neki, aki, mivel nemrég elveszítette a perét, arra akarta kérni, hogy a Mester emlékezzen meg róla a végrendeletében, a rokonainak (Wagneréknek) van pénze elég, és a megítélése szerint nincs szükségük az ő pénzére. A Mester azt mondta: „Mindent oda fogok adni, bár sajnos alig van már valamim, de ha azt akarja, az utolsó zakómat is nekik adom.” E szavakat fáradsággal, megtörtén és végtelen szomorúsággal ejtette ki. Többször is (nagy bosszúságomra) vizet kellett töltenem neki, de megmondtam, hogy egyáltalán nem tetszik ez, hiszen ifjúkorától annyira megszokta már a bort, hogy vétek nagy hirtelen

teljes önmegtartóztatást fogadnia, amikor a bor az egyetlen, amiből még erőt meríthet, mert úgy látom, napról napra egyre gyöngébb, és erről a nyomorult víz tehet. Azt válaszolta: „Igen, lehet, hogy igazad van, de a bort minden oldalról tiltják a vízkór miatt, amire állítólag hajlamos vagyok; egy luxemburgi orvos, akivel most konzultáltam, pontosan úgy vélekedett, mint te, és azt mondta: »Igyon csak mindig erős borokat és konyakot is, a természete túlságosan hozzá szokott a szeszesitalokhoz, a borról nem mondhat le, ha meg akarja őrizni az egészségét.«” Aztán így folytatta: „Az orvos nagyon jó benyomást tett rám, és nagyon értelmesnek találom a szemléletét, de mit tegyek ezek ellen körös-körül!! – Egyébként te a magad gyomra miatt panaszkodsz; Munkácsyék az orvos rendeletére kitűnő konyakot küldtek utánam, Mihály majd elviszi a szállásodra, neked legalább jó szolgálatot tehet, nekem ugyanis tilos innom belőle.”

Most megint arra kértem, hogy fekdjön le, a beszéd nagyon nehezeire esett. Egy darabig még ott maradtunk, mindketten igencsak neki voltunk búsulva, egy szót se szóltunk, csak szorítottuk egymás kezét, már sötétedett, és a Mester már ágyba kíváncszott. Fel akart állni a székből, de nem tudott, minduntalan visszaesett, erővel emeltem meg, a testcskéje nehéz volt, mint az ólom, és majdnem én is elestem. Végül sikerült talpra állítanom. Megölelt, és földöntúlián hálás és mélységesen szomorú pillantással nézett rám, aztán hosszan megcsókolta a nyakamat. – Közelebb segítettem a hálószobához (a gyengeségtől a lábát is alig tudja mozdítani), ahol az ágya előtt álló székre zuhant. Mihályt hívatta, hogy levetköztesse, de Mihály nem volt sehol (a ház mintha teljesen kihalt lett volna), felajánlottam, hogy levetköztetem, mire azt mondta: „Éppen ez az, amiért gyűlölnek téged, és megszólalnak minket: irigylik tőlem a segítségedet.” Azt feleltem: „Drága Mester, ön ma beteg, ugyan ki találhat kivétnevalót abban, ha most segíték?” Mire ő: „És mégis, holnap mástól sem harsogna Bayreuth.” A kis széke mellett álltam, amelyen ült, miközben szegény, fáradt fejével nekem támaszkodott, és pár pillanatra a szemét is becsukta. Nemsokára felszaladtam Fröhlichékhez, és kértem, kerítsék elő Mihályt, aztán azonnal visszamentem a Mesterhez, és megmondtam neki, hogy már keresik Mihályt. A Mester megint nekem támaszkodott a fejével, és becsukta a szemét, aztán hosszabb várakozás után maga kezdett el vetkőzni, de végre Mihály is megjött, és ő segítette be az ágyba. Amikor lefeküdt, a Mester behívott a szalonból, és megkért, üljek az ágya mellé. Mihály behozta a lámpát, az éjjeli asztalra helyezte, és megint távozott. – A Mester kezecskéjével az ágytakaró körül matatott, megkérdeztem, mit akar, azt mondta: „Adj kezet.” Odanyújtottam a bal kezemet, és egész este el sem engedte többet. Most Wagner írásaiból olvastam fel neki, hamarosan elaludt, de amint abbahagytam az olvasást, megrázkódott, és azt mondta: „Hallgatom, olvasson csak tovább!” Tehát megint folytattam, és hogy meggyőzzön afelől, hogy valóban figyel, amikor szünetet tartottam, megismételte az utolsó szavamat. 8 órakor Mihály meghozta a vacsorát, főtt csirke volt rizzsel. A Mester nem akart enni, ezért leültem az ágyára, tartottam a tányérját, és azt mondtam: „Mester, mit szólna az édesanyja, ha látná, hogy a kis Franz fikarcnyit sem változott, nemde megint azt mondaná: »Ahogy eszel, úgy élsz«?” Halványan elmosolyodott, és evett egy kevéskét, teleraktam a villáját hússal, és úgy nyújtottam oda neki. Hamarosan jóllakott, pedig még több mint a fele a tányéron volt, Mihály a maradékot igen sietve kivitte, a Mester azt mondta: „Fuss utána, te talán még ennél belőle.” – Úgy véltem, ezzel csak felbosszantanám a fickót, hiszen maga is épp erre ácsingózik. A Mester bólintott, és azt mondta: „Akkor legalább igyál egy kis bort, nyugodtan vedd el a poharamat” – aztán amikor ittam belőle, ő is jócskán meghúzta

a poharat. Eléggé szótlán voltam, a Mester minduntalan azt mondta: „Mesélj nekem valamit”, de én úgy éreztem magam, mint akit fejbe vertek, semmi újság nem jutott eszembe. Azt mondtam: „Mester, ha majd megint Pesten lesz végre, akkor megint főzhetünk a mi kis konyhánkban” – „Ó igen” (mondta a Mester) „az a finom hagymás velő, bárcsak itt is olyat kapnék esténként, éjszakára könnyen emészthető, Munkácsyénál nemegyszer ettünk olyat.” „No és, Mester, ha majd megint dohányozhat, és a kellemes pikéjászmáinkat egy füstfellegbe burkolózva folytathatjuk...” Hirtelen egészen megváltozott pillantással, hosszan rám tekintett, majd azt mondta: „Mondd meg őszintén, elhiszed, hogy valaha is talpra állok még innen?” (az ágyára mutatott). Azt feleltem: „De Mester, hogy mondhat ilyeneket, persze, hogy csak pár nap, és minden magától rendbe jön!” Heves köhögés jött rá, hogy a zsebkendője megint tele lett nyállal, és azt mondta: „Én nem hiszem.” Határtalanul szomorú volt. Átöleltem, és azt mondtam: „De hát akkor mi lenne velem!” Magához szorított, és úgy mondta: „Gyermekem, egyáltalán nincs bizalmam az orvosban, meg a sok orvosságában, mindennap csak azt hajtogatja, hogy jobb lesz, de hát akkor már rég egészségesnek kéne lennem, én meg egyre gyengébbnek érzem magam.” – Azt válaszoltam: „Nem, a doktor nekem sem tetszik, és ő nem is segíthet önnek, de az Isten megsegíti, imádkozni fogok önért. Szomorúan nézett rám: „Ugye nem gondoltad volna, hogy már ilyen rosszul állok? Luxemburgban is ugyanígy kínlódtam, örülök, hogy itt vagy, és magad is meggyőződsz róla.” Azt feleltem: „Nem, ezt a köhögést el se tudtam volna képzelni” – a jobb kezecskéjét a magasba emelte, mutatóujját kinyújtotta, ide-oda intett vele, és úgy mondta: „Igen, ha már írok valamit, annak komoly dolognak kell lennie.” – A kezemet erősen fogta a magáéban, egész teste tűzforró volt, többször elbóbiskolt, aztán erősen delirált, vad kopókról, rózsákról stb. beszélt, a kezével minduntalan a paplant ütötte, aztán hirtelen felriadt, és azt mondta: „Tudom, hogy hangosan összevissza örültségeket beszélek, erős lázam van, mindig úgy érzem, mintha egy hullám jönne, és én vízben lennék, de közben nagyon is jól tudom, hogy ágyban fekszem. – Ha beadnának nekem valami hánytatószer, azt hiszem, az segítene.” Később megjött az orvos, én átmentem a szomszéd szobába, mivel az orvos meg akarta vizsgálni a Mestert. Aztán távozóban azt mondta, egyáltalán nincs mitől tartani, egy erős megfázás az egész. Ismét odaültem a Mester mellé az ágyra, ő pedig azt mondta: „Ez már megint úgy találja, hogy jobban vagyok.”

A Mester elmondta, hogy Lassen kora reggel meglátogatta, von Schorn kisasszony megbízásából, aki ápolónőként akarja elkísérni Kissingenbe. A Mester azt mondta: „Megkértem Lassent, hogy mondja meg neki, a [Meyendorff] báróné kísér el engem, azt hiszem, ennyi elég is lesz.” (A Mester eközben elmosolyodott.) Aztán így folytatta: „Már olyan régen nem voltam templomban, holnap olvasson fel nekem az imádságoskönyvből, ugyan betéve tudom, de ez megnyugtat.”

Azt mondtam, az éjjel egyáltalán nem fog aludni, ha Pesten lennénk, egyszerűen mellette virrasztanék egész éjszaka, és szóval tartanám, mire ő: „Az éjszaka rossz lesz nekem, mennyire szeretném, ha itt maradhatnál, de ez nem megy, holnap egész Bayreuth ezen lovagolna, ezért hagyj inkább magamra a szomorú gondolataimmal.” Azt feleltem: „Ha már az én maradásom botrányt kavarna, a fiatal emberek közül csak virraszthatna valaki?” A Mester azt mondta: Tőled szívesen veszem az ilyesmit, mert tudom, hogy készséggel teszed, de önekik az éjjeli virrasztás túl megerőltető lenne.” A Mester sóhajtott, és úgy folytatta: „Innsbruck a maga franciskánus templomával meg Defreggerrel olyan nagyon szép volt!” – Az idő már 11-re járt, ezért jó éjszakát mondtam, ő pedig

megcsókolt és azt mondta: „Holnap gyere korán, igaz, a lányom $\frac{1}{2}$ 7 felé jön, tehát te úgy $\frac{1}{2}$ 8 felé gyere!” Megkérdeztem, hogy égve hagyjam vagy eloltsam a lámpát, s ő azt mondta: „Oltsd ki, nem vagyok hozzászokva.” Eloltottam a lámpáját, és nehéz szívvel mentem haza. – Milyen szívesen maradtam volna ott mellette! –

Fejérvári Boldizsár fordítása

– Folytatása következik –

Hivatkozások

- CBL-G Carthe, Erick: „Ein Beitrag zur Liszt-Gedenkfeier.” Liszt Saeculum 59 (1997): 20–21. Egy 1911-es német újságcikk reprintje; feltehetően szó szerint idézi Lina Schmalhausen beszámolóját.
- LLB La Mara, szerk.: Franz Liszt’s Briefe. 8 kötet. Lipcse, 1893–1905.
- WDFL Walker, Alan, szerk.: The Death of Franz Liszt: Based on the Unpublished Diary of His Pupil Lina Schmalhausen. A szerkesztő bevezetőjével, utószavával és jegyzeteivel. Ithaca és London, 2002.
- WLF Walker, Alan: Liszt Ferenc. 3 kötet. Fordította: Rácz Judit (1–2. köt.) és Fejérvári Boldizsár (3. köt.). Budapest, 1986–2003.

ELEKTRONIKUS MŰÉSZVILÁG

Rohanó, gyakran csak a könnyed szórakozást kereső világunkban a kultúra iránt őszintén érdeklődő, illetve a művelődés valamely területén dolgozó emberek nehezen találnak olyan fórumot, ahol egyaránt tájékozódhatnak szakmájukba vágó vagy érdeklődési körükbe tartozó információkat, híreket, nem értesülnek a különféle rendezvényekről.

A Művész-világ, a Művészeti Szakszervezetek Szövetségének honlapja, éppen ezt a hiányt kívánja pótolni. Közli a kulturális élet magyar és nemzetközi híreit, sőt: többet is nyújt, hiszen valamennyi művészeti ágak külön oldala van, ahol jeles művészekkel készült interjúkat, színház- és film- és könyvkritikákat ad közre: Mód van arra is, hogy a fiatal és kevésbé ismert művészek bemutatkozhassanak a szélesebb közönségnek, hírt adhassanak arról, éppen hol és mivel foglalkoznak. Aki hasznos szabadidő-eltöltést keres, az talál programajánlót, akit az érdekel, hogy miként érhet el egy-egy kulturális intézményt személyesen vagy telefonon, arról is információt kap. Internetes elérhetősége a www.muvesz-vilag.hu és www.mszz.hu honlapokon.

A kulturális területeken dolgozók értesülhetnek arról is, hogy a szakszervezeti szövetség, vagy az egyes művészeti szakszervezetek mit tettek és tesznek az érdekükben.

Mindaz, amiről ez a honlap hírt ad lehet – de egyáltalán nem biztos! –, hogy más weboldalon vagy az írott sajtóban megtalálható, ám itt egy helyen értesülhet az olvasó mindezekről – sőt, jóval többről!